

УДК 94(477):82-94-058.566“1914/1915”

Надія ХАЛАК

СПОГАДИ З ЧАСУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЩОДЕННИК ІВАНА КОНСТАНКЕВИЧА – В'ЯЗНЯ КОНЦТАБОРУ ТАЛЕРГОФ (1914–1915)

Йдеться про щоденник Івана Констанкевича – в'язня концтабору Талергоф у 1914–1915 рр. Його дбайливо зберігали нащадки від часу Першої світової війни як родинну реліквію, і який стараннями автора цієї статті та онука в'язня нещодавно був опублікований. Порушено також проблему збережених джерел початку ХХ ст. та наголошено на потребі їх публікації.

Ключові слова: Перша світова війна, спогади, археографічні публікації.

Через віддаленість у часі – минуло століття від Першої світової війни – коли давно немає живих свідків, відтворити ті події можемо лише на основі документів та спогадів, які збереглись. Говорячи про потребу публікації джерельної бази, зокрема спогадів, пригадаємо збережені документи того часу. Одним з найінформативніших джерел є передвоєнна і воєнна преса. Найбільше до висвітлення австро-угорських репресій проти мирного населення долучилися російські та нечисленні українські проросійської орієнтації (так звані москвофільські) видання, які ще з часу російської окупації Галичини у 1914–1915 рр., систематично публікували політично-агітаційні статті про ув'язнення українців-москвофілів в австро-угорських концентраційних і поселенських таборах, а також документи австрійської адміністративної влади, які це засвідчували. Переглянути хоча б російські офіційні видання: орган Тимчасового генерал-губернаторства – газету “Прикарпатская Русь” (виходила у Львові; гол. редактор Д. Яворський, активний співробітник С. Бендасюк) та орган штабу головнокомандувача – газету “Львовское военное слово”, із березня 1915 р. – “Львовській вестник”. Іноді доходило навіть до курйозних висновків, наприклад, коли “Львовській вестник”, завдання якого – бути орієнтиром для “русских” у Галичині, застерігав російських офіцерів і чиновників про те, що вони виконують тяжку працю в малознайомій місцевості серед вороже налаштованого населення (“дуже цінне признание!” – так писала українська преса)¹.

Згодом, у 1920-х – 1930-х роках, москвофільські діячі Галичини стали організаторами кількох Талергофських з'їздів і оприлюднили частину документів про масову трагедію західних українців на початку ХХ ст. Чотири томи “Талергофських альманахів” (виданих у Львові, 1924, 1925, 1930, 1932 рр.) об'єднали спогади москвофільських діячів. У них репресії австро-угорської влади у часі Першої світової

¹ Вісник Союзу визволення України. – Відень, 1914. – 5 жовтня. – С. 15–16.

*Автор щоденника Іван Констанкевич
(на звороті підпис: 1905 р.
Іншим почерком вказані роки життя
4.01.1870–11.09.1935,
с. Святкова Мала)*

війни зводились до розправи виключно над прихильниками москвофільського руху, а українські політичні партії звинувачували у зрадництві.

У списку “Лемківщина в Талергофі”² знаходимо прізвище в’язня Івана Констанкевича – не москвофіла, лояльного громадянина монархії. Гортаємо його спогади – немає і згадки про прагнення до єднання західноукраїнських земель із Російською імперією, що, безумовно, свідчить про відстороненість автора від москвофільського руху. Отже, для пропаганди проросійської ідеї використовувалися й імена немосквофілів. Очевидно, цьому сприяли і цього потребували російські політичні чинники – щоб через підконтрольні інформаційні засоби і нечисленних проросійських політиків у Галичині поширювати російські політичні симпатії. Такий поділ українського руху на національний і промосковський напрямки був вигідним російській імперській політиці.

Лояльна до австро-угорської влади українська преса Галичини, яка під час російської окупації українських земель виходила у Відні, – це газети “Діло”, “Свобода”, “Вісник Союзу визволення України”, “Український прапор” та інші періодичні видання публікували матеріали про українських втікачів і виселенців в Австрії. Є згадки і про концтабір Талергоф. Життя у таборах, звісно, було далеке від описуваного у підцензурних виданнях. З огляду на національну спрямованість, вони зазнавали постійних вилучень австро-угорської політичної цензури, через що частина шпальт виглядала як білі плями. Українські політичні та громадські організації видавали також часописи у таборах для полонених українців. Газети інформували про таборове громадське життя українців: працю Української громади, виборних органів громадського управління – Народної Ради, Генеральної старшини, національних товариств “Самостійна Україна”, “Січ”, “Товариства старших ім. Мазепи”, “Музично-драматичного товариства”, видавництва, оркестру, хору, різні просвітні заходи, в т. ч. про велику кількість лекційних курсів з української історії та літератури, які вели відомі українські науковці й літератори того часу – Богдан Лепкий, Степан Томашівський, Зенон Кузеля, Омелян Терлецький, Василь Пачовський та ін., проведення українських національних урочистостей тощо.

² Талергофській альманахь. – Львовь, 1930. – Вып. 3. – С. 102.

Український національний рух про становище українських в'язнів та інтернованих в Австро-Угорщині відверто заговорив уже після розвалу монархії. Австро-угорський терор проти українського населення у роки Першої світової війни, як і терор під час російської військової окупації, українські політичні сили, на жаль, не використали як вагомий аргумент у 1917–1923 рр. на користь підтримки урядами Антанти українських державницьких змагань.

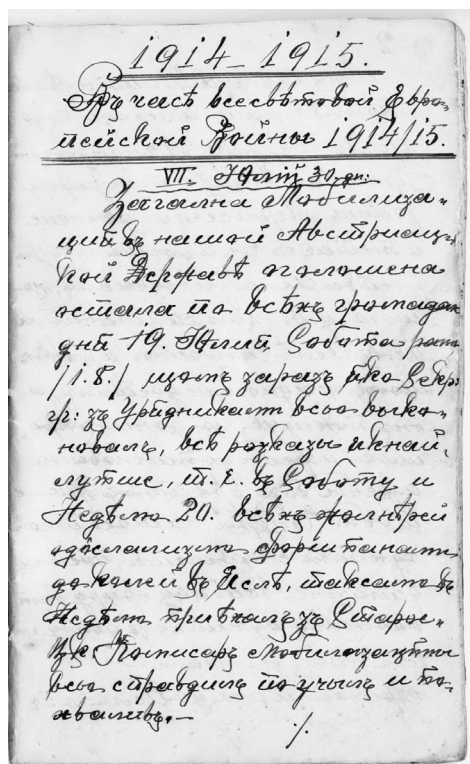
На початку 1930-х років ХХ ст. західноукраїнські політичні та громадські діячі рішуче виступили проти галицьких москвофілів через створення ними культу москвофілів – талергофських мучеників. У Львові 1934 р. вийшли друком спогади В. Маковського про концтабір Талергоф, 1935 р. – про табір українських втікачів і виселенців у м. Гмінд. В українській пресі на межі 1920–1930-х років опубліковано спомини О. Маковського, І. Рудавського, Д. Дмоховського, Д. Дорожинського, А. Курдидика, В. Кашубинського, статті Л. Ганкевича, В. Темницького, О. Терлецького, З. Кузелі, у яких йшлося про трагедію виселених й інтернованих у часі Першої світової війни. На початку 1930-х р. були поодинокі голоси К. Левицького, М. Андрусика, В. Кашубинського, котрі закликали провести талергофські свята під українським стягом. Документальні свідчення очевидців тих подій, які, на щастя, збереглися, досі так і не вийшли окремою книгою. Серед цих свідчень – унікальні за змістом спогади Івана Констанкевича, що їх пропонуємо нині.

Щоденник Івана Констанкевича – в'язня концтабору Талергоф у 1914–1915 рр. дбайливо зберігали нащадки від часу Першої світової війни як родинну реліквію і лише на початку ХХІ ст. погодились на його публікацію³. Записник, який авторові цієї статті приніс внук Івана Констанкевича, також Іван Констанкевич, – передав йому батько Василь. Родину Василя Констанкевича у 1944 р. було примусово виселено із с. Святова Мала Ясельського повіту, що на Лемківщині в УРСР, спочатку в Донецьку область, потім родина переїхала до Калуша, а звідти – у с. Викоти Самбірського району Львівської області. Після смерті батька Іван Констанкевич отримав у спадок і цей щоденник діда. Дякуємо йому за згоду опублікувати щоденник і допомогу в підготовці до видання.

Автор назвав свої нотатки “1914–15. В часі всесвітової європейської війни”. Форматом в 1/3 друкованого аркуша, у твердішій картонній обкладинці, цей нотатник писаний чорним чорнилом чіткою каліграфією, неоднаковий характер якої (то повільніший, то швидший) вказує на те, що це перепис, очевидно, уже після ув'язнення тих щоденникових нотаток, що їх автор робив у Талергофі. Обсяг – 35 сторінок.

У щоденнику Івана Констанкевича описано пережите ним ув'язнення у 1914–1915 рр. у концтаборі Талергоф. Це документальне свідчення трагічної долі українців Лемківщини під час Першої світової війни. Його спогади про обставини ув'язнення й умови існування талергофських в'язнів перегукуються з опублікованими у Талергофських альманахах щоденниками о. Григорія Макара, о. Йоана Мащака, Феофила Курилла. Проте, на відміну від них, автор цього рукописного щоденника постає перед нами як політично незаангажований громадянин Австро-Угорської держави, лояльний до державної влади, у якій, попри важкі особисті

³ Халак Н. Концтабір Талергоф за неопублікованими спогадами Івана Констанкевича – в'язня 1914–1915 рр. / Н. Халак // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2006. – Вип. 10. – С. 745–764.

Титульна сторінка щоденника

випробування, бачить захист для власного народу; він зважений у характеристиках, спостережливий, житейськи мудрий. Мова документа – лемківський діалект української мови.

Іван Констанкевич – уродженець Лемківщини, 1870 року народження. На початок війни – секретар громадського уряду с. Святкова Мала Ясельського повіту (такі обов’язки виконував і його батько Юрій). На цій посаді Іван був щонайменше із 1903 р., про що дізнаємося із листа до нього правління товариства “Дністер” у Львові від 21 жовтня того року – документа, який зберігся у родинному архіві. Ще кілька листів пізнішого часу виявляють службову пунктуальність І. Констанкевича, його зацікавлення книгами, які випишував із товариства “Просвіта”, а також товариства ім. М. Качковського. Ще з 1880-х років він позначав на ілюстрованих календарях цих товариств важливіші події власного життя. До нашого часу дійшов і рукопис (зовні схожий до записника із часу війни), писаний Іваном Констанке-

вичем у 1900 р. українською та німецькою мовами. У ньому йдеться про пережиту ним особисту трагедію – смерть молодої дружини Анці та грудної донечки Теклі. Цей рукопис цінний передовсім інформацією про народні звичаї – весілля, хрес-тини, інші традиції й обряди Лемківщини на початку ХХ ст., а також свідченнями про ментальність, психологічний стан автора.

У спогадах з часу війни розгорнуто змальовані обставини арешту й ув’язнення: добровільно, за наказом місцевого жандарма І. Констанкевич прийшов у старо-ство повітового містечка Ясло і був затриманий в армійському суді. Разом із ним затримано брата Василя, родичів Григорія Колдру та його батька Андрія, другий син котрого Василь, на той час студент, був звинувачений австрійською владою в антидержавній діяльності і спільно із С. Бендасюком, о. І. Гудимою та о. М. Сандовичем виступив перед судом на Львівському процесі у червні 1914 р., був виправданий і виїхав до Росії.

На початку оповіді йдеться не лише про особисту долю, вона закроєна значно ширше. Автор фіксує, з яких місцевостей Ясельського повіту прибули нові арештовані, згадує священників о. Сілецького зі с. Дошниця – кандидата на посла до Галицького сейму, о. Маріана Мишковського зі с. Розстайне, говорить про ставлення населення у містечках Ясло та Новому Сончі до арештованих – “по

дорозі народъ полскы и жыдовски дуже на насъ брехалъ”, зазначає приєднання до їхнього етапу 160 осіб із Коросненського повіту, спостерігає відступ австрійських військ на схід, докладно розповідає про шлях до місцевості Талергоф, куди прибув 15 вересня 1914 р. Далі І. Констанкевич описує ситуацію, яку разом з іншими новоув’язненими застав у таборі. Ночували спершу у stodoli, біля касарень, згодом їх перевели до целтів, яких було 30 малих (по 30 осіб) і 3 великих (по 300). Спали на соломі. Від приморозків рятували два залізні п’єски. Хвороби (зокрема, епідемія тифу), холод, примусова праця за малу платню, знущання табірної охорони призводили до високої смертності, яка сягала до 40 осіб на добу. На думку автора, до кінця 1914 р. у таборі налічувалося до 9 тис. осіб, близько 400 священиків. Це були люди різних віросповідань, але найбільше – греко-католиків.

Поступово оповідь звужується до особистих переживань. Туга за домом і рідними, очікування від них звісток, хвилювання через хворобу дружини. Поряд із цим, глибоко інтимним, ретельно записував, хто із краян хворів, помер. Часто споглядав природу, що теж знайшло своє відображення у щоденнику. Автор, як людина побожна, концентрував свою увагу на відкритті новозбудованого храму, відвідинах церкви, молитвах, згадував про християнський календар. І лише деколи вкраплював у розповідь події ширшого масштабу: дати окупації російськими військами Галичини (осінь 1914 – квітень 1915 рр.) подав як причину, чому не курсувала табірна пошта; побіжно зауважив про діяльність комісії, яка розглядала подання в’язнів, стосовно його прохання щодо звільнення до Штирійського намісництва у листі 1915 р.; про американський допомогивий фонд для лемків (із запису про одержану від о. Курило грошову допомогу, прислану з Америки). Рукописний записник Івана Констанкевича уточнив опубліковані спогади о. Григорія Макара, зафіксувавши дати прибуття до Талергофа 900 осіб із Терезинського табору – 24 квітня 1915 р., записав заміни військових наглядачів на німецьких поранених, прибулих із фронту – 1 квітня 1915 р., а також доповнив спогади Феофила Курилла докладним описом кончини священика о. Сілецького.

Наприкінці записника читаємо розповідь про проведення у концтаборі у вересні 1915 р. чергового військового відбору, рекрутовані були і брати Іван та Василь Констанкевичі. На комісії вони впізнали односельця офіцера австрійська армії Івана Пухиря, однак не виявили своє знайомство з ним. І насамкінець – останнє повідомлення про відправлення з табору до війська 120 інтернованих. Рукопис уривається жовтнем 1915 р. і про подальшу долю автора відомо лише те, що він помер 1935 р.

Відсутність реалізованого археографічного проекту з публікації джерел про масові репресії над українським населенням у першій третині ХХ ст. негативно позначається на історичній культурі сучасного суспільства і політичній еліті зокрема. Москвофільській пропаганді ХІХ – початку ХХ ст. серед українців Лемківщини, котрих намагалися перетворити на “истинных руських”, і сьгоднішньому організованому русинському рухові, що тих же українців із колишньої Лемківщини записує в автохтонні русини, дають відповідь спогади І. Констанкевича, який не вважав себе симпатиком Росії, а про новочасне русинство ще навіть і не здогадувався.

Надежда Халак. Воспоминания со времени Первой мировой войны: дневник Ивана Констанкевича – узника концлагеря Талергоф 1914–1915 гг.

В статье идет речь о дневнике узника концлагеря Талергоф в 1914–1915 гг. Ивана Констанкевича, который бережно хранили потомки как семейную реликвию с Первой мировой войны. Мероприятиями автора этой статьи и внука узника дневник недавно был опубликован. Затрагивается также вопрос сохраненных источников начала XX ст. и потребность их публикации.

Ключевые слова: Первая мировая война, воспоминания, археографические публикации.

Nadiya Khalak. Memoir from time of World War I: a diary of Ivan Konstankevych, a prisoner of Thalerhof internment camp in 1914–1915

The article analyses a diary of Ivan Konstankevych, who was a prisoner of Talergof concentration camp in 1914–1915. It was preserved by his descendants from the time of World War I as a family keepsake and published recently due to the efforts of the author of this article and a grandson of the prisoner. The article underscores prominence of sources from the beginning of the 20th century and importance of their publication.

Key words: World War I, memoirs, archaeography publications.